

Remek Éva

Az Európai Unió és a Közel-Kelet II.¹

Jelen írás Az Európai Unió és a Közel-Kelet I. tanulmány folytatása. Célja az EU biztonságpolitikáján keresztül vizsgálni a Mediterráneum és a Közel-Kelet jelentőségét, a már kialakult uniós kapcsolatrendszer főbb jellemzőit, illetve bemutatni az unió céljait, megvalósításuk eszközeit. Az elemzés két kérdés köré építkezik: az egyik, hogy milyen biztonsági kihívások foglalkoztatják az Európai Uniót a Közel-Keleten unióvá válása óta, illetve hogyan (milyen eszközökkel) tervezi azokat megoldani.

Kulcsszavak: EU, Közel-Kelet, biztonságpolitika, partnerség, szomszédságpolitika

Remek Éva: The European Union and the Middle East II.

The study is the continuation of the paper entitled The European Union and the Middle East I. It analyses the importance of the Mediterranean and the Middle East from the perspective of the EU's security policy through examining the major features of the relationship, and the aims and means of the EU. The study focuses on two questions: what kind of security challenges are in the European Union's centre of attention regarding the Middle East, and how (by which means) the EU has been trying to solve them.

Keywords: EU, Middle East, security policy, partnership, neighbourhood policy

„...a történelem értelme nem valami olyasmi, amit ki kell nyilatkoztatnunk, hanem, amit fel kell tárnunk. Olyan kérdés, amelyre meg kell próbálnunk választ adni a legjobb tudásunk szerint, közben elismerve, hogy ez mindig is vitára váró, nyitott kérdés marad [...]”²

Bevezetés

Jelen írás *Az Európai Unió és a Közel-Kelet I.* tanulmány folytatása. A témával kapcsolatos kutatás és elemzés célja az Európai Unió (EU, unió) biztonságpolitikáján keresztül vizsgálni a Mediterráneum és a Közel-Kelet jelentőségét, a már kialakult uniós kapcsolatrendszer főbb jellemzőit, illetve bemutatni az unió céljait, ezek megvalósításának eszközeit. Mindennek alapját az EU mindenkori kül- és biztonságpolitikai, stratégiai dokumentumai alkotják (jelenleg a *Közös jövőkép, közös fellépés – erősebb Európa*, globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára³ vonatkozóan).⁴

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² Henry KISSINGER: *Világrend*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016, 382. o.

³ A teljes dokumentumot lásd: *Közös jövőkép, közös fellépés – Erősebb Európa, globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára* vonatkozóan, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2016. 12. 31.].

⁴ Az EU honlapján egyéb részletekkel lásd: *The EU Global Strategy*, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2017. 07. 10.].

A célkitűzésnek megfelelően az elemzés első része⁵ az Európai Unió és a Mediterráneum kapcsolatrendszeréről szólt, de a Közel-Keletet külön is megemlítették időről időre. Az Európai Unió közel-keleti kérdésekben folytatott politikáját – a teljesség igénye nélkül az öbölháború és következményei, az arab–izraeli konfliktus alakulása, valamint az iráni uniós diplomácia tükrében – a tanulmánynak e második része vázolja. Az elemzés két kérdés köré építkezik: az egyik, hogy milyen biztonsági kihívások foglalkoztatják az Európai Uniót a Közel-Keleten unióvá válása óta, illetve hogyan (milyen eszközökkel) tervezi azokat megoldani.

Az elemzési keretet és az elméletet továbbra is Barry Buzan és társai⁶ regionális biztonsági komplexumokról szóló elmélete adja. Ezt használjuk fel akkor is, amikor a Mediterráneumot és a Közel-Keletet külön-külön, de egymással átfedésben lévő komplexumokként fogjuk fel. Ebből következően a tanulmány első része az Európai Unió úgynevezett mediterrán politikájáról szólt, míg a jelen (második) rész az uniónak mint világpolitikai szereplőnek a nemzetközi közösség napirendjén lévő fontosabb közel-keleti kérdésekben folytatott tevékenységét elemzi majd. Az elemzés időkerete: az Európai Unió létrejöttétől (1993. november 1.) kezdődően napjainkig. A korábbi történelmi előzmények természetesen nem mellőzhetők, de azokat csak olyan mértékben részletezzük, amennyire a megértéshez mindenképpen szükséges, így nem feltétlenül kronológiai sorrendben jelennek meg a szövegben.

Az Európai Unió a Közel-Keleten

Mediterráneum és a Közel-Kelet

Az Európai Unió, a „jogelődjeit”⁷ is beleértve – történelmi, földrajzi, hagyományos okokból – valamilyen formában mindig „jelen volt” a Közel-Keleten.⁸ Ez a jelenlét többnyire gazdasági formában nyilvánult meg, és bár a politikai igény is megjelent (az Európai Gazdasági Közösség globális mediterrán politikájának „első változatát” már 1972-ben meghirdette),⁹ ennek a hidegháború komoly gátját jelentette. A nemzetközi környezet változásával azonban a korábban háttérbe szorult, pontosabban „mindössze” katonai értelmezéssel bíró biz-

⁵ Írásom egy nagyobb lélegzetvételű tanulmány második része szervesen kapcsolódik az első részhez, amely az EU biztonságpolitikájának szempontjából vizsgálta a kérdést (az EU közel-keleti politikáját, mikor alakult ki), s egyértelműsítette az érintett két régió szétválaszthatóságát, azaz, hogy mikor vált ketté az EU–mediterrán és az EU–közel-keleti irány. A második rész az EU–közel-keleti irányra fókuszál.

⁶ Barry BUZAN – Ole WÆVER – Jaap de WILDE: *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, 1998, 11. o.

⁷ Jogelődökön a mai Európai Unió minden korábbi formációját értem, kiegészítve azzal a sajátos szemponttal, miszerint az Európai Unió létrejötte előtti időszakokban bizonyos európai hatalmak (például Franciaország, Nagy-Britannia) meghatározó szerepet játszottak a térségben, amelyek ma már tagjai a szervezetnek. A tanulmányban ezek az országok olykor külön-külön is nevesítve vannak, de a téma egészét érintően a hatások, következtetések az EU érdekeit mutatják.

⁸ Ennek részleteit lásd: REMEK Éva: Az Európai Unió és a Közel-Kelet I., *Nemzet és Biztonság*, 10. évf., 2017/5.

⁹ PARAGI Beáta: Az Európai Unió „közös” eszköz- és szereprendszere a közel-keleti konfliktusban, [online], 2006, 52. o. Forrás: Kki.gov.hu [2016. 12. 23.].

tónáspolitikai megfontolás immár kibővült értelmezéssel is megjelent.¹⁰ Az európai „jelentésben” kiemelkedő és fokozatosan bővülő helyet foglalnak el az unió régi-új (hidegháborús évtizedek, hidegháború utáni időszak) diplomáciai szerepvállalásai, különös tekintettel a fentebb már említett, Európai Uniót is érintő közel-keleti kérdésekben.

Az Európai Unió folyamatos bővítésével is közelebb került, illetve részévé vált a földközi-tengeri régióknak, ami nagyban hozzájárult régi eszközei megújításához, illetve újak kialakításához, az együttműködés mélyítéséhez. Jó példa erre, hogy a *Barcelonai folyamat: unió a Mediterráneumért* és az *Európai szomszédságpolitika* (déli iránya) területi hatályán túl elhelyezkedő, a szomszédos országokkal (azaz a Közel-Kelet és Afrika más országaival) kialakított kapcsolatrendszereket már más megállapodások szabályozzák,¹¹ még akkor is, ha azok történetileg, kulturálisan a Közel-Kelet részét képezik.

A hidegháborús évek

Az európai népek uniójának megteremtését ugyan a római szerződés¹² preambuluma rögzítette, de a politikai akarat hiányzott az Európai Gazdasági Közösség (EGK) unióvá alakításához. A preambulumban kiemelte továbbá, hogy a kialakítandó föderációnak nem az egységre, hanem az összetartás gondolatára kell épülnie. Az új európai szövetség az államok szuverén jogait, politikai függetlenségét nem érintené.¹³ Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy gazdasági kérdésekben nem volt nehéz meghatározni és szorosabbá tenni az integrációt a létrehozandó unió érdekében, míg a „magas szintű diplomácia”, azaz a klasszikus külpolitika megmaradt a tagállamok hatáskörében.¹⁴ Az Európai Gazdasági Közösség külkapcsolati rendszerének kiépülése¹⁵ azonban a hatvanas évektől felgyorsult, mind szélesebb körben épült ki, ezáltal megnőtt a nemzetközi mozgástere.¹⁶ A tagállamok kezdetben csak a vámunióból és a közös piacból következő kül gazdasági politikájukat egyeztetették, de látva sikereiket a gazdasági együttműködésben – miszerint a gazdaságilag „óriássá” fejlődött Európai Közösség nem maradhat politikailag „törpe” –, felismerték ennek szükségszerű megváltoztatását. A felismerést azonban nem követte gyors gyakorlati megvalósítás. Ennek ellenére néhány mérőföldkönek tekinthető lépésről érdemes szót ejteni.

Az első ilyen az 1972-ben meghirdetett Globális Mediterrán Politika, amely a korábban kötött kétoldalú szerződések okozta egyenlőtlenségeket volt hivatott korrigálni.

¹⁰ A hidegháború utáni időszakban a nemzetközi biztonság jellege alapvetően megváltozott, így új megközelítési módra van szükség. Részletek: GAZDAG Ferenc – TÁLAS Péter: A biztonságot veszélyeztető tényezőkről I., [online], *Nemzet és Biztonság*, 1. évf., 2008/4, 3–12. o., 3–4. o. [2017. 07. 31.].

¹¹ Európai Unió – Európai Bizottság: Európai szomszédságpolitika, [online], 2018. Forrás: Ec.europa.eu [2016. 12. 23.].

¹² A római szerződés a 248. cikkelyben határozta meg az Európai Gazdasági Közösség célját, a megvalósítás mikéntjét és szervezeti felépítését. A célok között, igaz, óvatos formában, de szerepelt a politikai integráció megteremtése: „Az alapító tagállamok eltökélt szándéka, hogy lefektetik az alapjait az egyre szorosabb uniónak Európa népei között.” *The First Treaties*, [online], 2017, 2. o. Forrás: Europarl.europa.eu [2017. 07. 10.].

¹³ J. NAGY László: Az európai integráció politikai története, Szeged, 2005, 10. o. [2017. 07. 10.].

¹⁴ GAZDAG Ferenc: *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 90. o.

¹⁵ Ennek köszönhető, hogy a hetvenes évekre már tizenöt mediterrán országra terjedt ki a kétoldalú együttműködések (szerződések) hálózata. Részletekért lásd: KENGYEL Ákos: Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és világgazdasági pozíciói, [online], 2012, 6. o. Forrás: Unipub.lib.uni-corvinus.hu [2017. 01. 30.].

¹⁶ Ez nagy hatással volt az egyes tagállamok „tradicionális” külpolitikai tevékenységére. Részletekért lásd: GAZDAG: *i. m.*, 98–103. o.

Összességében a megállapodásokkal (hét ország: Algéria, Marokkó, Tunézia, Egyiptom, Jordánia, Libanon és Szíria) az EGK egy jól kezelhető rendszert hozott létre, amelyben nyilvánvaló volt Európa központi szerepe, s elfogadásáért a közösség nagyvonalú preferenciákat és támogatásokat nyújtott.¹⁷ Ebből az egységes regionális kapcsolatrendszerből két ország maradt ki: Izrael, amely már 1975-ben egyenrangú szabadkereskedelmi megállapodást¹⁸ kötött az Európai Közösséggel, és Líbia, amely semmilyen megállapodást nem volt hajlandó kötni.¹⁹ Azt mondhatjuk tehát, hogy ez a kapcsolatrendszer gazdasági és kereskedelmi jellegű volt.

A második fontos mérőföldkő a tagállamok közötti külpolitikai koordinációt rendszerré tevő Európai Politikai Együtműködés²⁰ (*European Political Cooperation – EPC*). Az együtműködés kimondta a megállapodások egységesítésének szükségességét, amelynek gyakorlati megvalósítására az 1973. októberi újabb arab–izraeli háború, illetve az azt követő kóolajár-robbanás után került sor. Politikai síkon a jobb megértés célkitűzését szem előtt tartva intézményesítették az Euro–Arab Párbeszéd mechanizmusát, amely 1974 nyarától működött.²¹ Pozitív hatást gyakorolt az együtműködésre a már korábban említett helsinki záróokmány aláírása is. Az Európai Gazdasági Közösség ugyan a közel-keleti arab–izraeli konfliktus rendezéséhez nem tudott érdemben hozzájárulni,²² de a közös közösségi külpolitikai álláspontot sikerült kialakítani. Az abban az időben született Európai Gazdasági Közösség-nyilatkozatok (1973, 1977) ezt tükrözték.

A megközelítés módszertana

Jelen írás a már létrejött Európai Unió Közel-Kelet térségbeli tevékenységének vizsgálatára fókuszál. Ezt, mint ahogyan a korábbiakból érzékelhető is, nagyban megnehezíti, hogy a Közel-Kelet (egy része) szerves részét képezi a Mediterráneumnak. Az átfedések miatt akár a vizsgálati tényezők, akár a következtetések összemosódhatnak. Ezt elkerülendő, indokolt annak a tételnek a bevezetése, miszerint a két térség – az Európai Unió ide irányuló „politikáját” illetően – szétválasztható. Nevezetesen, az átfedések miatt szinte szétválaszthatatlannak tűnő fogalmak (Mediterráneum, Közel-Kelet) mégis kezdtek egymástól eltávolodni. Lassan „testet öltött az európai mediterrán politika, illetve az Európai Közösség

¹⁷ Részletekért lásd REMEK Éva: Az Európai Unió és a Közel-Kelet I., *Az európai mediterrán politika kialakulása – az alapító szerződések részét.*

¹⁸ Az Euro-mediterrán Társulási Szerződések (lásd később) többek között a szabadkereskedelmi övezet 2010-re történő létrehozását célozták meg. A céldátum azonban tarthatatlannak bizonyult, ezért a 2010 utáni időszakban a különböző térségen belüli szabadkereskedelmi megállapodások megerősítése, mélyítése folyt, például a dél–dél kereskedelmi kapcsolatok mélyítése a kereskedelmi partnerség egyik fontos elemeként. További részletekért lásd MOLNÁR Anna: Az Európai Unió Mediterrán politikája. In: TÜRKÉ András – BESENYŐ János – WAGNER Péter (szerk.): *Magyarország és a CSDP*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016, 224–226. o.

¹⁹ HORVÁTH Jenő: Mediterrán Unió – álom és valóság, [online], 2008, 1–2. o. Forrás: Grotius.hu [2016. 12. 28.].

²⁰ Az Európai Politikai Együtműködés mechanizmusa keretén belül érdemes megjegyezni, hogy már az első EPC-ülésem (1970 ősze) szereplő két téma egyike a Közel-Kelet volt, az a téma, amely aztán mindvégig napirenden is marad. Søren DOSENRODE – Anders STUBKJÆR: *The European and the Middle East*, Sheffield Academic Press, 2002, 5. o.

²¹ GAZDIK Gyula: Az EU és a NATO szerepvállalása a Mediterráneumban, [online], *Nemzet és Biztonság*, 3. évf., 2010/7, 15–28. o., 16–17. o. [2017. 07. 31.]

²² „...Európa egy gyalog volt az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió sakkjátékában.” DOSENRODE–STUBKJÆR: *i. m.*, 8.

Közel-Kelet politikája”,²³ amely azonban ebben a formában – egységes politikaként – máig nem jött létre,²⁴ de az uniós biztonságpolitikai célok és azok megvalósítására használt eszközök, a kialakított formációk igazolják, hogy a kilencvenes évektől is az Európai Unió napirendjén szerepel a Közel-Kelet régiója.

A térség biztonságpolitikai változásainak jobb megértését szolgálja Barry Buzan és Ole Wæver regionális biztonsági komplexum elmélete, amely szerint a térség az általános csoportba tartozik, azon belül pedig multipoláris jellegű komplexumba illeszthető.²⁵ Buzan és társai a Közel-Kelet regionális biztonsági komplexumát három további szubkomplexumra osztják.²⁶ Esetünkben két forma kerül előtérbe: az első a Levante (Masrek)²⁷ szubkomplexum. Jellemzője a palesztin–izraeli konfliktus, amely az idetartozó államok kapcsolatainak dinamikáját határozza meg. A második az „Öböl-szubkomplexum”,²⁸ amely 1971-ben jött létre, amikor a brit csapatokat 1960–1970 között folyamatosan kivonták a térségből.²⁹

Az Európai Unió közel-keleti szerepvállalásának vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg arról, hogy az Európai Unió maga is egy regionális biztonsági komplexum. Ez két dolog miatt lényeges. Az egyik, hogy az unió, illetve jogelődjeinek biztonságfelfogásában a hetvenes évek óta jelen van a Közel-Kelet térség történéseivel való foglalkozás, eredménytől függetlenül. A másik, hogy a jövőben stratégiai szinten is globális szereplőként kíván a térségben megjeleni. Ennek bizonyítéka az Európai Unió 2016-os globális stratégiadokumentumában megfogalmazott öt prioritás, amelyből négyben egyértelmű a közel-keleti térség iránti elkötelezettség.³⁰ Ennek próbája lehet például, hogy az egyes hirtelen felmerülő konfliktusokban, mint a 2017 júniusában kirobbant öböl menti válság megoldásában képes-e az unió eredményesen közreműködni. Emlékeztet, hogy több állam, közöttük Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Bahrein és Egyiptom megszakította kapcsolatait Katarral, amelyet többek között azzal vádolnak, hogy egyre szorosabb kapcsolatokat ápol Iránnal, Szaúd-Arábia térségbeli legkomolyabb riválisával, és terrorszervezeteket is – így elsősorban a Muszlim Testvéreket – támogat, valamint engedi, hogy a térség legnépszerűbb

²³ PARAGI: *i. m.*, 53–54.

²⁴ Az Európai Unió bizonyos, a nemzetközi napirenden lévő kérdésekben képes volt saját véleményét megfogalmazni, azonban ezek nem álltak össze egységes politikává.

²⁵ BARRY BUZAN – OLE WÆVER: *Regions and Powers, The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 37. o.

²⁶ PETER SEEBERG: *Analysing security subcomplexes in a changing Middle East – the role of non-Arab state actors and non-state actors*, [online], 2016. 11. 29., 6. bekezdés. Forrás: Palgrave-journals.com [2016. 12. 30.].

²⁷ Levante: Egyiptom, Jordánia, Líbia, Szíria, Izrael, a Palesztin Hatóság.

²⁸ Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek, Omán, Irak, Irán, Jemen tartozik a térségbe. Az első hat állam tagja az Öböl Menti Együttműködési Tanácsnak (*Gulf Cooperation Council – GCC*), amely 1981-ben jött létre. Jemen még nem tagja, de már bizonyos programokban együttműködik a szervezettel. Részletekért lásd: List of GCC countries, Gulf countries, [online], 2017. Forrás: Dubaiqaq.com [2017. 07. 05.]. A harmadik a Maghreb szubkomplexum, amelyet az I. tanulmányban mutattam be.

²⁹ SZALAI MÁTÉ: *Az Öböl menti politikai rendszerek legfontosabb jellemzői és kihívásai a 21. században*, [online], 2013, 6. o. Forrás: Kki.gov.hu [2017. 06. 30.].

³⁰ The EU Global Strategy, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2017. 07. 10.].

hírtelevíziója, az Al-Dzsazíra³¹ Katarban működjön. Katar³² kész a párbeszédre, de a fel-tételként támasztott szaúdi követeléseknek nem hajlandó eleget tenni.³³ A térség államai üdvözlik, hogy az EU nagyobb szerepet vállal az öbölválság diplomáciai megoldásában.³⁴ „Európának komoly tapasztalatai vannak abban, hogy egymás mellé ültessen embereket és megoldja a problémáikat. Európa széles körű szakértelemmel és intézményrendszerrel bír a terrorizmus finanszírozásának felszámolása területén. Így az Európai Unió jelenlétét üdvözlik a térségben [...] eszerint Európa irányíthat, és objektív egyensúlyt hozhat a vitába, ami örvendetes.”³⁵ Két hónappal a konfliktus kezdete után azonban úgy tűnik, hogy egyelőre patthelyzet alakult ki, amelyet a közvetítőnek jelentkező államok, közöttük az Egyesült Államok sem tud feloldani.

Az Európai Unió Közel-Kelethez való viszonya a hidegháború után

A hidegháborús években az Európai Gazdasági Közösségen belüli politikai együttműködés nem hozott látványos közös eredményeket, ennek ellenére az EGK világgazdaságban betöltött szerepének növekedése megkövetelte, hogy „a tagállamok összehangolják külpolitikájukat”. Így történhetett meg, hogy úgy alakultak ki a végrehajtását biztosító szervek, ahogyan az Európai Politikai Együttműködés reagált a „világ történéseire”, illetve lassan az EK intézményes bevonása is megtörtént. A hidegháborús időszak válságaira való reagálás felemás megoldásokat hozott: a közösség nem tudott egyértelmű választ adni például az 1973-as arab–izraeli háborúra, az azt követő kőolajválságra, de ekkor kezdte meg kidolgozni az „euro–arab”³⁶ párbeszéd kereteit. Ugyanakkor a Közel-Keleten kialakuló konfliktushelyzetekre, mint az 1979-es afganisztáni szovjet beavatkozás, vagy az 1980-as teheráni amerikai túsdráma, nem volt egyértelmű a reakció, sőt, a belső viták mélyülése miatt Tripoli 1986-os bombázása – az amerikai légierő által – kisebb belső válsághoz vezetett.

Összességében elmondható, hogy az Európai Közösség (EK, közösség) Közel-Kelet politikája több mint harminc éves múltat tekint vissza. A korai szörványos és ad hoc jelleggel meghozott állásfoglalások helyett ma már ezek bonyolult rendszeréről beszélhetünk, mindamelllett, hogy a közösség a neki szánt funkcióját nem tudta/tudja betölteni.

A kilencvenes évek

A kilencvenes évek új szakasz kezdetét jelentették, aminek elsődleges oka magának a közösségnek a belső fejlődése volt. Másrészt viszont megváltozott az a nemzetközi környezet

³¹ Az Al-Dzsazíra gyakran támadja az arab monarchiák politikai rendszereit és magukat az uralkodókat is.

³² Az Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia, Egyiptom és Bahrein 2017. június 5-én szankciókat róttak Katarra. Dr. Anwar Gargash, az Emírátságok külügyminiszterének álláspontja szerint „a megoldást a régióban kell megtalálni, de kívülről kell azt biztosítani”. Ehhez jelenthet segítséget az Európai Unió. Caline MALEK: Europe could play vital role in Qatar crisis, analysts say European countries, which have a history of cooperation despite differences, could offer advice to the GCC, [online], 2017. 07. 18. Forrás: TheNational.ae [2017. 07. 30.].

³³ Az Európai Unió közvetítene az Öböl menti válságban, [online]. 2017. 07. 20. Forrás: Euronews.com [2017. 07. 30.].

³⁴ Richard Burchill, az Abu-Dzabi Trends Intézet igazgatója többek között a terrorizmus, emberi jogi kérdések szakértője. Részletek lásd: TRENDS. Research & Advisory, [online], 2017. Forrás: Trendsinstitution.org [2017. 07. 30.].

³⁵ Részleteket lásd: MALEK: *i. m.*

³⁶ GAZDAG: *i. m.*, 120.

is, amelyben a közösségnek mint egy folyamatos integrálódó és bővülő entitásnak meg kellett találnia a helyét és szerepét. Így tarthatatlanná vált az eddigi „policy taker” politika, hiszen a közösség eddig inkább „utána ment az eseményeknek, mintsem alakította volna őket”.

A közösség integrációt mélyítő tárgyalásai, a gazdasági és monetáris unió létrehozásával együtt a politikai unió felé történő előrelépés nagymértékben hatott a mérföldkönek számító maastrichti szerződés (MSZ) aláírására, illetve az 1993. november 1-jei hatálybalépésére. A szerződés három pillérré állította az EU-t. A második pillért jelentő kül- és biztonságpolitika tartalmát, amely a korábbi európai együttműködési mechanizmust intézményesítette, az Európai Uniót érő kihívások határozták meg, amelyeket folyamatosan figyelemmel kellett kísérni, és azokra reagáló intézkedéseket kellett kidolgozni.

A szerződés új szakpolitikai tartalmi vonatkozásai között külön kiemelték a közel-keleti békefolyamatot, a fejlődő világ különböző problémáit Afrikától Latin-Amerikáig, a globális vonatkozással járó kihívásokat és veszélyeket. Továbbá megemlítették a több mint 30 állammal, regionális szervezettel folytatott és folyamatosan bővülő politikai párbeszédet, így például a Perzsa-öböl Menti Országok Együttműködési Tanácsával is.³⁷ A gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy a Közel-Kelet³⁸ térségére vonatkozóan az EU főleg a gazdasági kérdéseket szorgalmazta, ezzel szemben az arab államok a politikai kérdéseket, főleg a palesztin-kérdést szorgalmazták napirendre venni, hiszen úgy érezték, az unió valamennyire ellensúlyozni tudja az arab szempontból meglehetősen egyoldalú amerikai támogatást Izrael mellett. Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok mellett az európai uniós szerepvállalás inkább kiegészítő, komplementer jellegű volt, és kevésbé meghatározó. A szervezetnek és tagállamainak a térséggel való kapcsolatai azonban – történelmi és politikai okokból, valamint a földrajzi közelség okán is – sokkal összetettebbek az Egyesült Államokénál.³⁹

Az egyes tagállamok közel-keleti politikáját is egyedi hagyományok és érdekek határozták meg. Nagy-Britannia általában szorosan támogatta az Egyesült Államok kezdeményezéseit, akár európai partnereivel szemben is, mint például tette a 2003-as iraki háború esetében. Franciaországot azonban kifejezetten arabbaráttnak tartották, aminek a háttérben meghatározó szerepet játszhat a jelentős arab népesség az országban.⁴⁰ Az arabbarátsága okán csak „Arabiai Chirac”-ként emlegetett Jacques Chirac elnöksége folyamatosan példát szolgáltatott Franciaországnak, rajta keresztül az uniónak az arab világ melletti elkötelezettségére. Az oslói békefolyamatban való részvétel, a libanoni helyzet rendezésére irányuló erőfeszítések, a barcelonai folyamat (1995), a chiraci retorika visszatérő elemei – mint

³⁷ Uo., 126–127.

³⁸ Derek E. Mix: The European Union: Foreign and Security policy, [online], 2013. 04. 08., 15–16. o. Forrás: Fas.org [2017. 07. 21.].

³⁹ PARAGI Beáta: A békefolyamat sokkal fontosabb volt. A nemzetközi segélyezés összefüggései az izraeli–palesztin konfliktusban (1993–2000–2005), [online], PhD-értekezés, 2008, 128. o. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2017. 07. 21.].

⁴⁰ A kérdés az, hogy az „arabáságot” milyen kritériumok alapján számítjuk. Az újonnan érkezett arab bevándorlók mellett a korábban, esetleg több generációval előbb érkezettek is az arabokhoz számítjuk-e; vagy arabnak tekinthető-e az, aki nem vagy csak rosszul beszél ősai nyelvére? A tanulmány nem vizsgálja ezt, csupán az állítás igazolása a célja. Lásd: N. RÓZSA Erzsébet: Demográfia, migráció, urbanizáció – a globalizáció „politikamentes” folyamatai. Az arab társadalom az „arab tavasz” előestéjén, [online], 2012, 80. o. Forrás: Kki.hu [2017. 07. 30.]. A kérdés további vizsgálatához, azaz a franciaországi muszlimokat (túlnyomórészt maghrebi arabokról van szó) illetően lásd: Szűcs Anita: „Szabadság, egyenlőség, testvériség” és a rasszizmus: muszlimok Franciaországban. In: ROSTOVÁNYI Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*, Budapest, Aula Kiadó, 2010, 217–292. o.

a nemzetközi jog tiszteletben tartása, a nemzetközi közösség bevonása a közel-keleti válság rendezésébe, az egyoldalú amerikai és izraeli lépések elítélése, a multipolaritás, a sokszínűség és a „civilizációk közötti párbeszéd” szükségességének hangsúlyozása – a gyakorlatban is bizonyították ezt.⁴¹

Az Európai Unió másik motorjának, Németországnak a térséghez kapcsolódó politikája, különösen az arab államokkal fenntartott kapcsolatok mindig a német–izraeli „különleges kapcsolat” függvényei maradtak. „Egy arab–izraeli béke azzal kecsegtetett Németország számára, hogy megszűnik a zéró összegű játszma, ezért az 1991-ben kezdődő arab–izraeli békefolyamatban Németország fontos szerepet vállalt. Ez a szerepvállalás természetesen nem bilaterális keretek között, hanem az Európai Unió politikájába beágyazva és az uniós partnerekkel egyeztetve történt. [...] Az arab–izraeli konfliktus megoldatlansága ugyanakkor azt is megmutatta, hogy Németország térségbeli befolyása, akárcsak az Európai Unióé, igencsak korlátozott.”⁴²

A korábban említett közös kül- és biztonságpolitika intézményesülése tehát időben egybeesett az oslói békefolyamat kezdetével (1993),⁴³ de részét képezte az egyre határozottabbá váló Euro-Mediterrán Partnerség (barcelonai folyamat, 1995) is. Bár az Európai Unió és jogelődjai is mind külkapcsolati, mind fejlesztéspolitikai vonatkozásokban kiemelt prioritásként kezelték a palesztinkérdés rendezését, mindeközben nem volt titok, hogy politikai téren különösebben nem volt hatékony a tevékenység. Figyelemre méltó, hogy az oslói békefolyamat megvalósíthatóságának a mikéntje (kötelezettség vállalása az egyezményben vállaltak végrehajtására a hosszú távú fejlődés biztosítása érdekében) éppen abban a Camp David-i megállapodásban gyökerezik, amit annak idején az EGK „nem értékelt túl pozitívan”, nem mellékesen az ebben való európai szerepvállalást az Egyesült Államok pedig ellenezte.⁴⁴ Bár az Európai Unió nem vett részt az oslói megállapodás szövegének kidolgozásában, az elvi (például a demokrácia támogatása, a régió országai kapcsolatának javítása) és a gyakorlati (például a fegyverzet-ellenőrzés, a multilaterális tárgyalások folytatása a regionális biztonság megteremtésért)⁴⁵ támogatásuktól nem zárkózott el.⁴⁶

⁴¹ LÁZÁR Gergely: Franciaország geopolitikai törekvései a posztbipoláris korban, [online], 2017, 183. o. Forrás: Kki.hu [2017. 07. 21.].

⁴² HETTYEY András: *Németország Közel-Kelet politikája érdekek és értékek útvesztőjében* kézirat, készült a KÖFOP-2.1.2-VE-KOP-15-2016-00001 számú „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” projekt keretében.

⁴³ Az Európai Közösség korábbi javaslatának megfelelően elvben ugyan támogatta, de csupán meghívott megfigyelőként vehetett részt az Egyesült Államok és a Szovjetunió által multilaterális keretek között megrendezett Közel-Kelet-békekonferencián. Bár a madridi konferencia (1991. október 30-tól november 14-ig), és az azután induló oslói folyamat egy időben bontakozott ki a közös európai kül- és biztonságpolitikával, az EU (EK) szerepe a Madridot követő nyilvános multilaterális és bilaterális tárgyalási fordulókön jelentéktelen maradt, mint ahogy a későbbi oslói tárgyalásokon is. Az Európai Unió története, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2017. 07. 24.].

⁴⁴ PARAGI: *A békefolyamat...*, i. m., 57.

⁴⁵ Arms Control and Regional Security in the Middle East (ACRS), [online], 2011. 10. 26. Forrás: Nti.org [2017. 07. 21.].

⁴⁶ Az EU rendelkezésére áll számos olyan speciális diplomáciai eszköz, amelyet a többoldalú megoldások és válságkezelés terén alkalmazhat, különösen a következőket: az Euro-Mediterrán Partnerség (EMP), az EU különleges megbízottja intézmény (EUKK) és az EU Kvartettben való részvétele. Ezekhez társul az új európai szomszédsági politika (ENP). Az eszközök hatékonysága azonban megkérdőjelezhető. Ennek okait lásd: Europe's Role in the Palestinian-Israeli Conflict, [online], 2008. 03., 3–5. o. Forrás: Europe.unc [2017. 07. 31.].

Kapcsolatok és szereplők

Az Európai Uniónak a térséggel fennálló kapcsolatai, érdekeltségei (például a Perzsa-öböl, az Öböl Menti Együttműködés Tanácsának országaival: Kuvait, Bahrein, továbbá Jemen)⁴⁷ nem olyan meghatározók, mint a földközi-tengeri térséggel folytatott együttműködés. A magyarázat egyszerű: más az érdek (csak kereskedelmi, gazdasági), illetve távoli a terület.

Az uniós kül- és biztonságpolitikát tekintve, ahol közös fellépésre van példa, amelyben a földrajzi közelség meghatározó tényező, az a közel-keleti regionális biztonsági komplexum két szubkomplexuma. Az egyik a Levante régió, ahol a közösség az arab–izraeli, „ezen belül is főleg az izraeli–palesztin” rendezésben mérvadó szerepet vállalt, a másik a Perzsa-öböl térsége. A lisszaboni szerződés hatálybalépése után a „közös biztonság- és védelempolitika” sokat javított a korábbi „láthatatlanságon”, de kormányközi és konszenzusos jellege csak nevében „teszi” valóban közössé. (A harmadik, a Maghreb szubkomplexum más típusú kihívásokat támaszt az unióval szemben – terrorizmus, migráció stb.)⁴⁸

„A Közel-Kelet egy nyugtalan világ legzivatárosabb térsége. Lakói nincsenek megbérelve sem egymással, sem önmagukkal. Úgy érzik, a kívülállók értetlenül néznek rájuk.”⁴⁹ Az Európai Unió szempontjából a térség konfliktusai kiemelt fontossággal bírnak, így az unió több konfliktus kezelésében és/vagy megoldásában igyekezett – a lehetőségeihez mérten – szerepet vállalni. (A következő fejezetben, a teljesség igénye nélkül, bemutatunk néhányat.)⁵⁰

A konfliktusok forrása és jellege nagyon változó lehet: a politikai, gazdasági és társadalmi kérdésektől akár a vallási színezetben (is) feltűnő problémákig találhatunk példákat. A Közel-Kelet legrégebbi, a térséget lassan hetven éve meghatározó konfliktusa az arab–izraeli konfliktus, amely az 1991-ben Madridban megkezdett arab–izraeli békefolyamat következtében egy palesztin–izraeli konfliktussá szűkült. A konfliktus legjellemzőbb eseményei a háborúk és a menekültek voltak, és míg Izrael hivatalosan a legtöbb arab állam máig nem ismeri el, minden nemzetközi szándék ellenére a palesztin állam sem jött még létre.

A Közel-Kelet legfőbb vonzereje tagadhatatlanul a térség, elsősorban a Perzsa-öböl olaj- és gázkészleteiben rejlik, amelyekért immár több mint száz éve folyik a versengés. Az 1991-es öbölháborúban, majd a 2003-as iraki háborúban a szénhidrogénkészletek, illetve azok forgalmának biztosítása a legfontosabb tényezők között szerepelt. Az öbölháború szertefoszlatta az arab testvérnemzetek mítoszát, miszerint arab ország nem támad másik arab országra.⁵¹ A 2003-as iraki háború megdöntötte ugyan Szaddám Huszein rendszerét, de olyan folyamatokat indított el, amelyek a sokszereplős és sokdimenziós, igen bonyolult hatalmi egyensúlyt olyannyira felborították, hogy az azóta sem tudott nyugvópontonra jutni. Ennek folyamán kiéleződtek az etnikai és vallási különbségekből adódó ellentétek, amelyek

⁴⁷ N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz – a Közel-Kelet átalakulása*, Osiris Kiadó, Budapest, 2015, 229. o.

⁴⁸ Ezzel a tanulmány I. része foglalkozik.

⁴⁹ Arthur GOLDSCHMIDT JR.: *A Közel-Kelet rövid története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 2007, 420. o. A közel-keleti konfliktus legfőbb okai és az idézet olvasható: <https://moly.hu/konyvek/arthur-goldschmidt-jr-a-kozel-kelet-rovid-tortenete> [2017. 07. 20.].

⁵⁰ Ez nem jelent fontossági sorrendet, csupán felsorolásról van szó.

⁵¹ Bár korábban is voltak arab–arab fegyveres konfliktusok, azonban az öbölháború volt az első, amelyet a média „élőben” közvetített, ami hozzájárult ahhoz, hogy ennek a mítosznak a megdőlése még inkább a figyelem középpontjába kerüljön.

látszólag újradefiniálják a térség konfliktusait, másrészt azonban eszközként jelennek meg a különböző erőcsoportok küzdelmében.

Az Izrael és Irán közötti, időnként a fegyveres összecsapás veszélyét is magában hordozó konfliktus kezdete az 1979-es iráni iszlám forradalomhoz kapcsolható, de igazán intenzívvé csak az elmúlt évtizedben vált, amikor is kiegészült a nemzetközi napirendre is felkerülő iráni nukleáris program kérdésével.

Az újonnan alakuló közel-keleti rendben egyrészt a nem állami helyi szereplők, közöttük a terrrorszervezetek (al-Káida, Iszlám Állam stb.) is egyre nagyobb szerephez jutnak, másrészt a térség egy Irán vezette síita és egy Szaúd-Arábia vezette szunnita táborra látszik oszlani. Mindeközben a regionális hatalmak egyre inkább belső problémáikkal vannak elfoglalva és egyre kevésbé képesek vezető szerepet játszani. Különösen igaz ez az „arab tavasz” eseményeiben érintett országokra, elsősorban Egyiptomra, de bizonyos fokig a térség nem arab államainak – Izraelnek, Törökországnak és Iránnak – is megváltozott a mozgáster.

A Közel-Kelet régi és új konfliktusai, a térség átalakulása, az etnikai és vallási színeztű ellentétek kiújulása, a terrorizmus és a mindezekből fakadó migráció az Európai Uniót lépéskényszerbe hozták. A továbbiakban az uniós szerepvállalást vizsgáljuk a térség néhány nagyobb konfliktusának „kezelésében”, illetve az unió kapcsolatrendszerét a térség regionális szervezeteivel.

A Közel-Kelet konfliktusai

Az arab/palesztin–izraeli konfliktus

A buzani Levante szubkomplexum meghatározó konfliktusa az arab/palesztin–izraeli konfliktus, amely paradox módon nemcsak a szubkomplexum, de történetileg és politikailag az egész Közel-Kelet/Észak-Afrika regionális komplexum meghatározó tényezője.

Az Európai Unió (illetve annak elődje) az 1980-as, úgynevezett velencei nyilatkozatban kiállt a palesztin nép jogaiért, valamint amellett, hogy a térség minden államának, beleértve Izraelt is, joga van a létezéshez és a biztonságához. Az 1999-es berlini nyilatkozat már kifejezetten egy palesztin állam létrehozataláról és elismeréséről beszél, a megfelelő feltételek mellett, a 2002-es sevillai nyilatkozat pedig összegzi a megoldásra váró kérdéseket. Egyidejűleg az ENSZ, az Egyesült Államok, Oroszország és az EU csoportja, az úgynevezett Kvartett egyfajta „útitervet” is felvázolt.⁵² A továbbiakban – az euro-mediterrán együttműködési intézmények, valamint a bilaterális kapcsolatok mellett – a Kvartett vált az uniós arab/palesztin–izraeli politika képviselőjévé és színterévé. A Kvartettben az uniót Federica Mogherini, a kül- és biztonságpolitikai főképvisező képviseli.

Az EU támogatja a kétállami megoldást az 1967-es tűzszüneti vonalak mentén az ENSZ BT 242., 338., 1397., 1402. és 1515. számú határozatai alapján mindkét fél szuverenitásának és biztonságának biztosítása mellett, a menekültkérdés és Jeruzsálem megosztásának

⁵² Middle East Peace process, [online], 2017. Forrás: Eas.europa.eu [2017. 07. 31.].

tárgyalásos megoldását. Az unió a nemzetközi joggal ellentétesnek tartja a zsidó telepek létrehozását a megszállt palesztin területeken.

Az unió a palesztin területek legnagyobb donorja, amivel a palesztin államépítést kívánja elősegíteni.⁵³ Ezért különösen támogatja a palesztin egységkormány megalakítását és demokratikus választások megtartását. Így például határőrizeti támogatást és képzést nyújt az EUBAM Rafah és az EUPOL COPPS missziók keretében. Emellett az unió humanitárius segélyeket és gazdasági támogatást is nyújt a palesztinoknak.⁵⁴ Az Európai Unió az Egyesült Államok által kezdeményezett béketárgyalásokat, valamint az úgynevezett arab béketervet is támogatta.

A számos közvetítési kísérlet ellenére a palesztinok és az izraeliek nem kerültek közelebb a megbékéléshez, majd a sokadszorra újrainduló tárgyalások során, főképp az „arab tavaszt” követően, a Kvartetnek csupán politikai mellékszerep jutott. Amikor a palesztinok 2011 szeptemberében benyújtották az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez a tagsági kérelmüket, a Kvartet lehetőségei a határukhoz értek.⁵⁵ Ugyanakkor az Európai Unió egy általános, a kétállamos megoldást támogató nyilatkozaton túl nem támogatta a palesztin kérést.

Az arab/palesztin–izraeli kérdés kezelésében azonban az unió belső fejlődése is szerepet játszott: kezdetben az Európai Uniót a kül- és biztonságpolitikai főképviselő, Javier Solana, valamint az EU soros elnöke, Herman Van Rompuy együtt képviselte. A lisszaboni szerződés hatálybalépését (2009) követően került át a teljes képviseleti jog a külügyi és biztonságpolitikai főképviselőhöz, Catherine Ashtonhoz. A jelenlegi főképviselő, Federica Mogherini már közvetlenül hivatalba lépése után „szorgalmazta e sikerekre épült folyamat újraindításának szükségességét”.⁵⁶ A békefolyamat gazdasági hátterét részben az EU biztosította, valamint politikai támogatást nyújtott az Amerikai Egyesült Államoknak a közvetítésben.⁵⁷

Összegezve az Európai Unió politikai szerepvállalását, azt mondhatjuk, hogy míg az 1990-es években szinte csak az „oldalvonalról” szemlélhette az eseményeket, addig a Camp David II. kudarcát követően igyekezett politikai befolyást nyerni a békefolyamatban: a 2000-es Sarm es-Seik-i béketárgyaláson Javier Solana, a CFSP főképviselője is részt vett, valamint az EU különmegbízottjának, Miguel Moratinosnak a diplomáciai tevékenységét is folyamatosan irányította. Az EU 2001-ben a pénzügyi segélyek szabályozásakor a palesztin nem kormányzati szervezetek ajánlásaira, valamint a Palesztin Törvényhozási Tanács és képviselőinek véleményére hagyatkozott. Ezzel elkezdődött a palesztin jogrendszer és az igazságszolgáltatás reformja. Összességében Az EU-nak a Palesztin Nemzeti

⁵³ Az elmúlt években évente mintegy egy milliárd euró támogatást nyújtott a Palesztin Nemzeti Hatóságnak.

⁵⁴ Middle East Peace process... *i. m.*

⁵⁵ NAGY Milada: Az Európai unió eszközszerkezete és alkalmazása az euro-mediterrán partnerségben, [online], 2015, 50–67. o. Forrás: Uni-nke.hu [2016. 12. 28.].

⁵⁶ MOLNÁR Anna: Az Unió külügyi és biztonságpolitikai képviselője, HR/VP 3.0 (?), [online], *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/5, 3–15. o., 13. o. [2017. 07. 31.].

⁵⁷ Az unió aggodalommal figyelte a 2000-es évek elején a palesztin–izraeli konfliktus eseményeit, számtalan határozatot hozott (sürgette a palesztin állam létrehozásának támogatását, a palesztinok és izraeliek közötti tárgyalások újrakezdését/folytatását, elítélte a Gázai övezetből izraeli célpontokra indított rakétatámadásokat, felhívta a figyelmet a Gázai övezetben tapasztalható humanitárius helyzetre és emberi jogi problémákra), de önállóan nem volt képes a felek kibékítésére. Nathalie Tocci: The EU, the Middle east Quartet and (in)effective multilateralism, [online], 2011. 06., 8–9. o. Forrás: Europa.ed.ac.uk [2017. 06. 30.].

Hatóság számára nyújtott támogatása az eltelt két évtizedben folyamatosan növekedett.⁵⁸ Ezt igazolja az izraeli–palesztin konfliktus kétoldali megoldáson alapuló átfogó rendezésére irányuló uniós tevékenység is, miszerint az Európai Unió egy évvel (2018. június 30.) meghosszabbította a Palesztinában állomásozó rendőri (EUPOL COOPS) és határőrizeti (EUBAM Rafah) misszióinak mandátumát.⁵⁹

2000–2002 között az uniós tagállamok tartózkodtak az önálló (az Egyesült Államok megkerülésével történő) uniós lépésektől, és ez idő tájt az Európai Unió számára nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Államok nélkül, önállóan nem képes a rendezés elérésére.

A 21. században a békefolyamatban elért részeredmények (például a tárgyalások újrafelvétele 2012-ben) nem a Kvartett tevékenységének, hanem az Egyesült Államoknak vagy éppen más harmadik félnek volt köszönhető.

Az európai államok közötti koherencia megteremtette annak az alapját, hogy e konfliktusban az Európai Unió az egyes európai államokhoz képest jelentős szerepet játsszon, ennek alapján lehetett az Európai Unió a békefolyamatban részt vevő közel-keleti Kvartett tagja. Az amerikai külpolitika Izraelt erőteljesen támogató magatartása hosszú távon megerősítette a térségben a Nyugat-ellenes politikai erőket, gyengítve ezzel az európai országok regionális pozícióit is.

Az európai államok ezzel szemben összességében egy, a realizmust, a hatalmi egyensúlyra támaszkodást és a stabilitás megőrzését jobban szem előtt tartó politikát képviseltek a tágabb közel-keleti térséggel kapcsolatban, és csak korlátozott mértékű támogatást kívántak nyújtani az Egyesült Államok hegemonikus stratégiájához.⁶⁰ Az Európai Unió biztonságpolitikai dimenziója, a közös biztonság- és védelempolitika erőforrásbeli hiányosságai és politikai kihívásai ellenére széles körű kormányzati-gazdasági-rendészeti-katonai eszköztára révén sok esetben alkalmasabb keretet nyújt a válságkezelésre vagy a hagyományos biztonsági konfliktusok megközelítésére.

Az öbölháború (1991) és az iraki háború (2003)

A buzani értelmezésben külön szubkomplexumot alkotó Perzsa (Arab)-öböl a világ legnagyobb szénhidrogén-ellátójaként a hidegháborúban is igen fontos szerepet játszott. Bár akkor is, ma is többnyire a nyugati országok (előbb Nagy-Britannia, majd az Egyesült Államok) befolyási területe volt, mindkét szuperhatalom igyekezett szövetségeseket szerezni, védelmi megállapodásokat kötni és regionális együttműködések kialakítani, miközben maguk a térség államai is kísérletet tettek egy regionális biztonsági rendszer kiépítésére, azonban máig nem jött létre olyan működőképes rendszer, amely kezelni tudta volna/tudná a térségben jelentkező biztonsági fenyegetéseket.⁶¹ A Perzsa (Arab)-öböl biztonságát alapvetően három parti állam, Irak, Irán és Szaúd-Arábia viszonya határozta meg. Az 1980-as, 1990-es éveket Irak és Irán konfliktusa, illetve az Egyesült Államok „ket-

⁵⁸ NAGY: *i. m.*, 65.

⁵⁹ EUBAM Rafah European Union Border Assistance Mission in Rafah Extended, [online], 2017. Forrás: Eubam-rafah.eu [2017. 07. 31.].

⁶⁰ VARGA Gergely Dezső: Az Egyesült Államok tágabb közel-keleti stratégiája és a transzatlanti kapcsolat a 2001. szeptember 11-ét követő évtizedben, [online], PhD-értekezés, 2013, 226. o. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2017. 07. 30.].

⁶¹ N. RÓZSA: *Az arab tavasz... i. m.*, 56.

tós feltartóztatás” politikája jellemezte. Az 1980–1988 közötti iraki–iráni háború, majd az 1991. évi öbölháború és az annak nyomán Irak ellen megszerveződött nemzetközi fellépés, majd szankciós politika következtében a nemzetközi figyelem Irak és déli arab szomszédainak viszonyára, az iraki fenyegetésre terelődött a következő évtizedben.

Tulajdonképpen mindkét háború hátterében a kőolajban gazdag Irak azon kényszere állt, hogy zavartalanul tudja olaját kijuttatni a világtengerekre, hiszen Iraknak gyakorlatilag alig jutott partszakasz a világ olajkereskedelmének jelentős hányadát lebonyolító Perzsa (Arab)-öbölben. Úgy tűnik, hogy Irak mind 1991-ben, mind 2003-ban komoly törésvonalakat hozott felszínre a lassú és törekeny európai integrációs folyamatban. Az öbölháborúban Európa vezető hatalmai nem tudtak megegyezésre jutni: Nagy-Britannia és az Egyesült Államok „különleges kapcsolata” még erősebbé vált és a brit csapatok amerikai irányítás alatt harcoltak; Franciaország inkább őket támogatta, de előre jelezte, hogy szigorúan ragaszkodik az ENSZ BT-határozat betartásához, azaz csakis Kuvait felszabadításában hajlandó részt venni; míg Németország pacifista álláspontot foglalt el. A törésvonalak láthatósága megerősítette azt a percepciót, hogy „az unió gazdasági óriás, politikai törpe és katonai kukac”.⁶²

Az 1991-es háború után az ENSZ Biztonsági Tanácsa súlyos szankciókkal sújtotta Irakot (például nemzetközi erők, amelyekben brit és francia kötelékek is részt vettek, ellenőrizték a légterét, ellenőrzés mellett le kellett szerelnie tömegpusztító fegyvereit, olajat csak engedélyezett mértékben adhatott el).⁶³ A nemzetközi ellenőrök 1998-ban hagyták el az országot, így Irak ellenőrzés nélkül maradt. Ennek következtében alakult ki az a helyzet, amelyben 2003-ban az Egyesült Államok és a „hajlandók koalíciója” megindította a háborút.⁶⁴

A 2003-as iraki háború az Európai Unió talán legsúlyosabb válsága volt. Nagy-Britannia és Spanyolország csatlakoztak az Egyesült Államokhoz, míg Németország és Franciaország távol maradt a katonai műveletektől, hiszen nem született ENSZ BT-felhatalmazás. Az unió leendő új tagállamai, közöttük Magyarország is, részt vettek az Egyesült Államok vezette „hajlandók koalíciójában”, amiért Jacques Chirac francia elnök egyrészt a „régii és az új Európa” törésvonaláról beszélt, másrészt megfenyegette az új tagokat, hogy jobb lenne, „ha befognák a szájukat”.⁶⁵

Az Európai Unió a 2003-as háború óta jelentős támogatást biztosított Iraknak, és saját képviselőket tart fenn Bagdadban. Politikailag az új Irak egységét és annak fenntartását támogatja, és bár minden eszközével támogatja a kurd regionális autonóm törekvéseket, Kurdisztánt Irakon belül, a központi kormányzat és a kurd régió szoros együttműködését tartja az egyetlen lehetséges megoldásnak.⁶⁶ Az EU és Irak közötti kapcsolatot két kétoldalú megállapodás is alátámasztja: az energiaügyi együttműködésről szóló, 2010-ben aláírt

⁶² Craig R. WHITNEY: War in the Gulf: Europe; Gulf Fighting Shatters Europeans' Fragile Unity, [online], 1991. 01. 21. Forrás: Nytimes.com [2017. 08. 04.].

⁶³ Peter BOONE – Haris GAZDAR – Athar HUSSAIN: Sanctions Against Iraq. Costs of Failure, [online], 1997. 11., 8–10. o. [2017. 07. 30.].

⁶⁴ A háború három alapfeltételezésre épült, ennek részleteit lásd: N. Rózsa Erzsébet – HÁDA Béla (szerk.): *Regionális tanulmányok*, NKE, Budapest, 2016, 98. o.

⁶⁵ Craig S. SMITH: Chirac Upsets East Europe by Telling It to 'Shut Up' on Iraq, [online], *The New York Times*, 2003. 02. 18. [2017. 07. 31.].

⁶⁶ Local EU statement on the referendum announced by the President of the Kurdistan Region of Iraq, [online], 2017. 07. 25. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.].

Egyetértési nyilatkozat (az egyetértési megállapodás együttműködést biztosít az energiaellátás biztonsága, a megújuló energiaforrások és az energiahatékonyság terén), valamint a 2012 májusában aláírt *Partnerségi és Együttműködési Megállapodás*.⁶⁷ Az első tehát az energia területén való együttműködés kerete, amíg a második a terrorizmus és a kereskedelem széles körével foglalkozik. A háború és a belső konfliktusok sok elmozdulást eredményeztek az országban az utóbbi években. Az EU segítségnyújtása számos területet érint humanitárius segítségnyújtással, politikai és választási folyamatok kialakításával, az emberi jogok és a jogállamiság előmozdításával, a civil társadalom szervezeteinek fejlesztésével és alapvető szolgáltatások nyújtásával, például vízellátással, egészséggel és oktatással járult hozzá az „államépítéshez”.⁶⁸

Az Európai Unió 2003 óta összesen több mint 1 milliárd euróval⁶⁹ járult hozzá az új-építési, fejlesztési és humanitárius projektekhez – és ezzel Irak harmadik legnagyobb partnere a fejlesztési programok terén az Egyesült Államok és Japán után.⁷⁰ A Partnerségi és Együttműködési Megállapodás keretét biztosít többek között a politikai és a választási folyamatok, az emberi jogok, a jogállamiság, az energia és a migráció kérdésében folytatott párbeszéd és együttműködés számára. A megállapodást az Európai Parlament és az iraki parlament is ratifikálta, és 2012 augusztusában ideiglenesen hatályba lépett. Teljes végrehajtására azonban mindaddig nem került sor, amíg valamennyi uniós tagállam nem ratifikálta.⁷¹ A megállapodás keretében az unió és Irak részvételével 2014 januárjában összeült az első Együttműködési Tanács. A bizottság ígéretet tett, hogy a 2014–2020 közötti időszakra 75 millió eurót biztosít Iraknak az emberi jogok, a jogállamiság, az oktatás és a fenntartható energia területén való együttműködés céljaira.

Irak romló biztonsági és humanitárius helyzetére való tekintettel az Európai Bizottság növelte az országnak nyújtott humanitárius segítségnyújtás mértékét. Ez 2016-ban összesen 159 millió eurót tett ki, amelynek fókuszában a lakóhelyüket elhagyni kényszerülő iraki civilek, az Irakban lévő szíriai menekültek és más kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportok állnak.⁷²

A terrorizmus elleni fellépés Irakban és Szíriában

2014-től kezdődően az iraki belpolitikai helyzet újabb nagy kihívás elé állította az Európai Uniót, ami egyrészt egy korábban példátlan migrációs hullámban, másrészt Európa több városát sújtó terrormerényletekben öltött testet.⁷³ Az unió válasza kettős: egyrészt illeszke-

⁶⁷ Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Iraq, of the other part, [online], 2012. 07. 31. Forrás: Eur-lex.europa.eu [2017. 07. 30.].

⁶⁸ Kirsten JONGBERG – Fernando Garcés de los FAYOS: Az Öböl-menti országok, Irán, Irak és Jemen, [online], 2017. 09. Forrás: Europarl.europa.hu [2017. 07. 22.].

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Iraq and the EU, [online], 2016. 05. 10. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.].

⁷¹ Országgyűlési általános vita, [online], 2016. 02. 16. Forrás: Parladata.eu [2017. 07. 31.].

⁷² JONGBERG–FAYOS: *i. m.*

⁷³ A jelen tanulmány kereteit meghaladja mind a menekültválság, mind az Európában végrehajtott terrorcselekmények elemzése, így azokra itt csak mint az unió reakciót kiváltó tényezőkre utalunk.

dik egy általánosabb, terrorizmusellenes politikába, másrészt konkrétan az Iszlám Állam ellen irányul.⁷⁴

Az Iszlám Állam (Irakban és Szíriában) nevű terrorszervezet ellen uniós támogatással folyik a nemzetközi fellépés, amelyben az unió katonailag erős tagjai – Franciaország és Nagy-Britannia – fegyveres szerepet is vállalnak a tengeren, illetve a légtérben. Emellett az unió a helyzet politikai rendezésében (rendezési kísérleteiben) is szerepet játszik: 2015-ben elfogadták, majd később felülvizsgálták az *EU regionális stratégiája Szíriára, Irakra és a Dá'is jelentette fenyegetésre* című dokumentumot.⁷⁵ Az unió támogatja Irak területi egységét és szuverenitását, Szíriában a békefolyamatot, és – Irak mellett – ott is donorként lép fel. A Szíriába delegált uniós képviselő jelenleg – a biztonsági helyzet miatt – Bejrútban működik.

Az Iráni Iszlám Köztársaság

A Perzsa (Arab)-öböl regionális szubkomplexum másik meghatározó hatalma az Iráni Iszlám Köztársaság (Irán), amelynek az 1979-es iszlám forradalmat követő bel- és külpolitikai irányváltását követően kapcsolatai a nyugati országokkal, elsősorban az Egyesült Államokkal, de az európai országokkal is jelentősen átalakultak. Ennek ellenére az uniós tagállamok folyamatosan fenntartották és működtették követségeiket Teheránban.⁷⁶ (Az európai rendszerváltások után létrejött új államok, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország is saját követségeket működtetnek.) Ugyanakkor Irán különleges abból a szempontból, hogy azon kevés helyszínek közé tartozik, ahol nem működik uniós képviselő.

Ugyanakkor az iráni atomprogramban játszott uniós szerep az európai formálódó közös kül- és biztonságpolitikának egyik fókuszpontja volt az elmúlt évtized során, míg a 2015-ben megszületett nukleáris megállapodás az unió első átütő sikere a globális biztonságpolitika egyik kulcsfontosságú kérdésében.

Az Európai Unió (illetve elődje) az iráni iszlám forradalmat követően az Egyesült Államoktól eltérő politikát folytatott Iránnal kapcsolatban, aminek az alapja az unió által 1992-ben kezdeményezett, úgynevezett kritikus dialógus volt, amely lényegesen eltért Washington szankcióközpontú megközelítésétől.⁷⁷ Ennek a különbségnek egy speciális területét jelentették az adott esetben európai vállalatokat is sújtó amerikai szankciók, amelyeket ugyan az amerikai elnöknek általában jogában állt felfüggeszteni, de az Egyesült Államok és az unió között feszültségekhez vezethettek. A legfontosabb kérdés azonban, amely az uniónak mint világpolitikai szereplőnek a közreműködését is kikényszerítette, Irán nukleáris programja volt. Emlékezetes, hogy a vita 2002-ben kezdődött, amikor fény derült arra, hogy Irán be nem jelentett módon nukleáris létesítmények építésén dolgozik. Ez ugyan nem jelentette nemzetközi kötelezettségeinek közvetlen megsértését, mégis arra ösztönözte az unió három vezető államát – Nagy-Britanniát, Franciaországot

⁷⁴ Bővebben lásd Alina NYCHUK: The fight between ISIS and EU: who is winning right now?, [online], 2016. 07. 07. Forrás: Newslettereuropean.eu [2017. 07. 31.].

⁷⁵ Council conclusions on the EU Regional Strategy for Syria and Iraq as well as the ISIL/Da'esh threat, [online], 2015. 03. 16. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.].

⁷⁶ Az egyetlen kivétel Nagy-Britannia volt, mely 2011–2015 között szüneteltette követségének működését.

⁷⁷ VARGA: *i. m.*, 174.

és Németországot –, hogy közvetítőként lépjenek fel. Az évtizedes tárgyalássorozat 2006-ban az ENSZ BT-ben is folytatódott, és Irán elleni kötelező érvényű szankciókhoz vezetett. A tárgyalások kerete kibővült, és a BT állandó tagjai mellett előbb Németország, majd maga az unió is a tárgyaló felek „része” lett. A P5+1 és Irán keret uniós szempontból tehát E3/EU+3 keretként jelenik meg,⁷⁸ és mindenképpen történelmi jelentőségű: egyrészt, mert az unió, illetve annak főképviseleje (előbb Lady Cathrine Ashton, majd Federica Mogherini) képviselhetette a többi tárgyalópartnert is, másrészt, mert egyedülálló diplomáciai sikert ért el, amikor egy konkrét háborús fenyegetést sikerült a diplomácia eszközeivel elhárítania.

Az európai államok közötti nagyfokú koherencia azon nyugodott, hogy noha Irán nukleáris hatalommá válását ők is meg kívánták akadályozni, de abban a lényegi kérdésben is egyetértésben voltak, hogy a katonai konfliktust minden lehetőség szerint el kell kerülni. Az európai közvéleményben megmutatkozó preferenciák alapvetően tükröződtek az európai kormányok Irán-politikájában. Irán regionális katonai ellensúlyozásához a Perzsa (Arab)-öbölbeli katonai jelenléttel ugyan Nagy-Britannia és Franciaország is szerepet vállalt, de ez a jelenlét alapvetően elrettentésre, illetve a tengeri útvonalak szabadságának megőrzésére irányult, nem közvetlen katonai fenyegetésre, vagy katonai fellépés előkészítésére. Az európai államok tehát mindvégig a tárgyalásos rendezést szorgalmazták.⁷⁹

Végül 2015. július 14-én Bécsben közös átfogó cselekvési tervet (*Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA*) hagytak jóvá.⁸⁰ Történelmi jelentőségű dokumentumról van szó, ahogyan Federica Mogherini fogalmazott: „Ez a döntés új fejezetet nyithat a nemzetközi kapcsolatokban, reményt jelenthet az egész világnak.”⁸¹ Barack Obama amerikai és Haszan Róhání iráni elnök szintén a megállapodás történelmi jelentőségét hangsúlyozta. A megállapodás egy olyan többlépcsős rendszert alakított ki, amelyben a teljesítés függvényében bizonyos szankciókat felfüggesztenek, Irán hozzájut évtizedekkel korábban befagyasztott számláihoz, a külföldi vállalatok visszamehetnek Iránba stb. 2016. január 16-ára Irán váratlan gyorsasággal teljesítette az első szakasz feltételeit, így megindulhatott a megállapodás végrehajtása. A szankciók azonban visszaállíthatók, amennyiben Irán megsérti a közös átfogó cselekvési tervben előírt kötelezettségeit.

A kötelezettségek betartásáról háromhavonta az amerikai elnöknek kell nyilatkoznia. Ismert, hogy Donald Trump eddig két alkalommal volt kénytelen az igazolást megadni, azonban mindent elkövet annak érdekében, hogy a megállapodást, amely szerinte rossz, valamilyen módon felmondja. Elemzők figyelmeztetnek arra, hogy ebben komoly feszültség és véleménykülönbség alakulhat ki az Európai Unióval és annak tagállamaival, amelyek az igazolt iráni teljesítés mellett nem lesznek hajlandók a megállapodás felmondására.

⁷⁸ P5+1 az ENSZ BT 5 állandó tagja és Németország, E3/EU+3 ahol az E3 az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország, illetve az EU+3 USA, Oroszország és Kína.

⁷⁹ VARGA: *i. m.*, 224.

⁸⁰ A megállapodásban Irán hivatalosan lemond a nukleáris energia katonai célú felhasználásáról, és beleegyezik abba, hogy alapvető infrastrukturális átalakítások révén nukleáris telephelyeit kizárólag polgári felhasználásúvá teszi. Elfogad továbbá az urán és a plutónium dúsítására vonatkozó számos jelentős korlátozást a megállapodás legfontosabb rendelkezéseinek végrehajtási időszaka (10–15 év) során. Vannak azonban olyan rendelkezések is, például az uránoxid-keverék (U₃O₈, „yellowcake”) Iránban történő előállítása feletti felügyelet, amelyek 25 évig érvényesek. JONGBERG–FAYOS: *i. m.*

⁸¹ Julian BORGES: Iran nuclear deal: world powers reach historic agreement to lift sanctions. [online], 2017. 07. 14. Forrás: TheGuardian.com [2017. 07. 22.].

(Különösen, hogy az európai vállalatok, élve a korlátozások felfüggesztésével, újra megjelentek Iránban.)

2016. október 25-én az Európai Parlament állásfoglalást fogadott el *Az EU Iránnal kapcsolatos stratégiája a nukleáris megállapodást követően* címmel, amelyben kifejtette, hogy Iránt vissza kellene fogadni a világgazdaságba, ugyanakkor megfogalmazták az emberi jogok tiszteletben tartásával kapcsolatos hiányosságokat is.

2017 januárjában és februárjában azonban az unióban riadalmat okozott, hogy Irán ballisztikus rakétákat és robotrepülőgépeket tesztelt, pedig az ország tulajdonképpen ezzel nem sértette meg a közös átfogó cselekvési tervet, sőt, ez tulajdonképpen egyfajta válaszként is értékelhető Trump kirohanásaira.

Az EU szempontjából vitathatatlanul sikertörténetről van szó, különösen annak figyelembevételével, hogy az érdemben befolyásolhatja az EU és Izrael közötti kapcsolatokat elsősorban a közel-keleti békefolyamat vonatkozásában, hiszen a megállapodás megvalósulásával a – politikailag megerősödött – európai diplomácia a térségen belül erre a területre koncentrálnak.⁸²

Az „arab tavasz”

A 2010 decemberében, 2011 februárjában induló felkeléssorozat,⁸³ ami Tunéziában kezdődött, majd végigsöpört Egyiptomon, Líbián, Jemenen, Bahreinen és Szírián, nagy hullámokat vetett a regionális és nemzetközi kapcsolatokban.⁸⁴

Az események gyorsasága és velejárói váratlanul érték az európai országokat, az Európai Unió intézményeit egyaránt,⁸⁵ hiszen az unió egyrészt mint entitás tart kapcsolatokat a térség országaival, másrészt a tagállamainak külön-külön is megvannak a régió országaival a bilaterális kapcsolatai.⁸⁶

Mint az euro-mediterrán intézmények mutatják, az Európai Unió felfogásában a Földközi-tenger medencéjének biztonsága oszthatatlan, eszerint a térségben jelentkező bármilyen válság, konfliktus a medence biztonságát egészében érinti. Ez azért válik tényezővé, mert paradox módon az uniónak csak kevés befolyása van az itt jelentkező biztonsági kihívások kezelésére. A hidegháborús időszak vége után az Amerikai Egyesült Államokkal „felügyelte” e területet, ahol világos szerep- és kompetenciamegosztás érvényesült.⁸⁷

2001. szeptember 11-e után még egy minőségi változás történt a „felügyelet” szemléletmódját illetően. Míg az Amerikai Egyesült Államok a terrorizmus veszélyének szem-

⁸² GÁLIK Zoltán – MATURA Tamás – N. RÓZSA Erzsébet – PÉCZELI Anna – PÓTI László – SZALAI Máté: Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában, [online], *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 82–110. o. [2017. 07. 31.]

⁸³ Az elemzésnek nem célja a teljes felkeléssorozat bemutatása, csupán a téma szempontjából releváns történéseket, szereplőket, dokumentumokat említi. Bővebben lásd N. RÓZSA: *Az arab tavasz...*, i. m., 223–236.

⁸⁴ GAZDAG Ferenc: Mérlegen a 2011-es magyar EU-elnökség, *Nemzet és Biztonság*, 4. évf., 2011/10, 72–85. o., 82. o.

⁸⁵ Az EU reakciójáról részletesen lásd. REMEK Éva: The European Union and The „Arab Spring” – What Has Changed One Year After?, [online], *Tradecraft Review*, 2012/2, 27–37. o. [2017. 07. 31.]

⁸⁶ N. RÓZSA: *Az arab tavasz...*, i. m., 223.

⁸⁷ Az amerikai érdekek fontos stratégiai pontokhoz kötődtek (például Marokkó–Gibraltári-szoros, Izrael stb.), ellentétben a már említett uniós, e térséget érintő „általános és komplex” megközelítéssel szemben.

üvegén át nézett a térségre, addig Európa számára, bár a veszély reális volt és közelségéből adódóan még fenyegetőbb is, a terrorizmust mint a biztonsági kihívások egyikét⁸⁸ kezelte a térségben.

Az „arab tavaszban”, ebben a szokatlan helyzetben mindenki bizonytalankodott: bizonytalan volt maga a főképvisező,⁸⁹ de az Európai Unió egységes fellépése is hiányzott. Maguk a tagállamok is egyénileg próbálták a helyzetet kezelni. Az Európai Unió számára a térség felőli legnagyobb veszély mégis tagadhatatlanul a migráció, függetlenül annak kiváltó okától. Európa mint úticél nagyon vonzó: közel van, jó gazdasági helyzetben, a területén körülbelül 20-25 millió muszlim él,⁹⁰ és az „arab tavaszt” követő polgárháborúk tükrében nagyon fontos szempont, hogy béke van.

Az unió nagy dilemmája az európai értékrend és morális kötelezettség, valamint a bevándorlásból fakadó fenyegetések között feszülő ellentét. A migráció kérdésének vizsgálata azonban sok egyéb tényezővel összefüggésben válhat csak teljessé, adhat választ biztonságpolitikai kérdésekre, így például a demográfiai tényezőkkel, az energiaellátás-energiabiztonság vagy akár a természeti viszonyok, fenntarthatóság problémakörrel. Az unió számára az „arab tavasz” kihívásainak kezelésére rendelkezésre álló keretek a már említett euro-mediterrán intézmények és a bilaterális kapcsolatrendszer, amelyek az elmúlt években több felülvizsgálaton mentek keresztül.⁹¹

Összességében az látható, hogy az Európai Uniónak nem alakult ki valamiféle uniós, a közismert amerikaiától markánsan eltérő politikája a térségben, hanem inkább reaktív, az egyes eseményekre reagáló részpolitikákról van szó, amelyek azonban általában többdimenziósak, így a politikai és biztonságpolitikai mellett gazdasági és humanitárius elemeket is tartalmaznak. Ilyenek a már említett Irakkal, Szíriával vagy akár az Iszlám Állammal kapcsolatos intézkedések, amelyek tipikusan 2013 után születtek, vagy a 2014 elején indult Genf II béketárgyalási folyamat, amely azonban sikertelen volt.

A konfliktusgócok ismertetése Törökországgal lenne teljes, ez azonban nem célja a tanulmánynak. A török regionális hatalmi törekvések középpontjában a Török Köztársaság geopolitikai és geostratégiai helyzete áll, ami legalább olyan összetett, mint akár elhelyezkedése és az azzal összefüggő nemzetközi kapcsolatai (a Balkán, a Közel-Kelet, a Kaukázus, Közép-Ázsia és a fekete-tengeri régiók metszéspontjában, kis részben Európában, nagyobb részben Ázsiában fekvő terület önmagában komplex, a tanulmány kereteit messze meghaladó kérdéskör). Az ankarai kormányzat Közel-Kelethez – általánosságban – való viszonyát érintően két elgondolását érdemes kiemelni. Nevezetesen a térséghez való viszonyát alapvetően a kurd törekvésekkel, illetve a szíriai polgárháborúval kapcsolatos megfonto-

⁸⁸ „Instead, Europe faces new threats which are more diverse, less visible and less predictable...” „Európának olyan új fenyegetésekkel kell szembenéznie, amelyek sokkal összetettebbek, kevésbé láthatók és kevésbé kiszámíthatók: például a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek proliferációja, a regionális konfliktusok, a bukott államok és a szervezett bűnözés ...” European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World, [online], 2003. 12. 12. Forrás: Consilium.europa.eu [2017. 07. 22.].

⁸⁹ Catherine Ashton 2011. februári tuniszi útja hatástalan marad. Bővebben: Christian PLATZER: Az EU biztonsági stratégiája és Észak-Afrika, [online], *Nemzet és Biztonság*, 4. évf., 2011/10, 14–23. o., 15. o. [2017. 07. 31.].

⁹⁰ A muszlim közösség létszámát, a második vagy harmadik generációs bevándorlóokra vonatkozó adatokat is lásd N. RÓZSA Erzsébet: Muszlim kisebbségek Közép-Európában, avagy Közép-Európa különlegessége. In: ROSTOVÁNYI Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*, Budapest, 2010, Aula Kiadó, 405–446. o.

⁹¹ Bővebben lásd: REMEK: *Az Európai Unió és a Közel-Kelet... i. m.*

lásai határozzák meg.⁹² Tulajdonképpen ezek a legfontosabb kérdések az Európai Unió és Törökország viszonyában is. Mindemellett elmondható, hogy a török külpolitika aktívabbá válásának köszönhetően mára a török regionális hatalmítás tényé vált, és úgy tűnik, további akadályként jelentkezik a 2005-ben megkezdett, de immár évek óta felfüggesztett török uniós csatlakozási tárgyalások folyamatában.

Regionális együttműködési formák

Az Európai Unió azonban – mint maga is több országot tömörítő integrációs szervezet – nemcsak a Közel-Kelet egyes országaival tart fenn bilaterális kapcsolatokat, hanem a térség különböző regionális szervezeteivel is intézményesített kapcsolatokra törekszik. Bárt több ilyen regionális szerveződés alakult a második világháború óta, amelyet követően az ENSZ mintájára az Arab Liga is megalakult, az 1980-as években egy újabb regionális integrációs hullám kezdődött, amelynek a gazdaság adott lendületet, a modernizáció és az európai minták pedig adták a példát.⁹³

Az Arab Államok Ligája/Arab Liga (Arab League – AL)

Egyiptomi javaslat alapján – brit sugallatra – 1945-ben Kairóban alakult meg az Arab Liga mint egyfajta „arab ENSZ”. A hét alapító taggal induló szervezet mára 22 tagországot tömörít.⁹⁴ „Az arabközi politizálás államok feletti intézményes szervezete, amely az arabság minden fontos jellemzőjét megjeleníti, [...] manifesztálódnak benne mindazok a külső és belső kényszerek is, amelyek az arab identitás [...] határait kijelölik, [...] s az egyes arab országok politikáját befolyásolják.”⁹⁵ A szervezet egyik legfontosabb feladata a tagállamok között felmerülő viták békés rendezése, miközben olyan ügyekben képviseli a tagállamok álláspontját a regionális és a nemzetközi fórumokon, amelyekben „együttes megszólítást érzékelnek”.

A szervezet egészének eddigi tevékenységét összefoglalva elmondható, hogy politikai és biztonsági téren az együttműködés nem túl sikeres, viszont gazdasági, szociális és kulturális téren jelentősebb. Ennek oka az államok közötti bizalmatlanság, folyamatos rivalizálás, ami miatt eddig csak részsikerek voltak.⁹⁶

Az Arab Liga és az Európai Unió kapcsolata az „arab tavasz” eseményei során és után vált intenzívebbé, amikor közösen próbálták Szíria és/vagy Líbia ügyében rendezést elérni. Ez az intenzívebb kapcsolat egyrészt magas szintű találkozókban öltött testet (az úgynevezett vezető tisztségviselők is rendszeresen találkoznak), másrészt 2014-ben az úgynevezett athéni nyilatkozat létrehozta az EU–AL stratégiai dialógus platformját, olyan közös

⁹² Ennek részleteit lásd: N. RÓZSA Erzsébet: *Az Iszlám Állam kalifátusa...*, i. m., 259–264.

⁹³ Tény, hogy korábban is voltak együttműködési formációk, például már az 1950–1960-as években. Azok azonban ideológiai indíttatásúak voltak. Részleteket lásd: N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz...*, i. m. 42–44.

⁹⁴ Az alapító okiratot hét állam írta alá: Egyiptom, Irak, Libanon, Szaúd-Arábia, Szíria, Transzjordánia és Jemen. Civic Freedom Monitor: League of Arab States, [online], 2017. 03. 29. Forrás: Icnl.org [2017. 07. 22.].

⁹⁵ N. RÓZSA–HÁDA: i. m., 44.

⁹⁶ A szervezet konkrét tevékenységére vonatkozóan lásd: BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 352–353. o.; valamint az Arab Liga honlapja: League of Arab States (LAS), [online], 2016. 08. 08. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 07. 31.].

kérdések megvitatására, mint például a válságkezelés vagy a terrorizmusellenes fellépés. Emellett az unió támogatta az Arab Liga központjában egy válságfigyelő és -elemző központ felállítását is.⁹⁷

Öböl Menti Együttműködési Tanács (Gulf Co-operation Council – GCC)

A szervezet 1981-ben alakult,⁹⁸ amikor a nemzetközi történések,⁹⁹ valamint az öböl két erős államának, Iraknak és Iránnak egymással vívott háborúja szükségessé tették az öböltérség biztonságának és stabilitásának a megerősítését.

Az Európai Unió és a GCC között óhajtott gazdasági együttműködés nem jött létre az 1980-as években. A tárgyalások több mint húsz év elteltével sem tudták létrehozni a szabadkereskedelmi megállapodást (ugyan 1990-ben szabadkereskedelmi megállapodásról szóló tárgyalások indultak, ezek azonban az exportvámok kérdéséről nézeteltérések miatt megrekedtek), eközben a politikai és a biztonsági interakciók is csupán nyilatkozatokban öltöttek testet, míg sikerek inkább pragmatikus kérdésekben születtek.¹⁰⁰

Az olajban gazdag öböl menti országok – amelyek az unió energiaszükségleteinek körülbelül 20%-át biztosítják¹⁰¹ – elsősorban gazdasági okokból jelentenek az unió számára prioritást. Az együttműködés alapja egy 1988-as szándéknyilatkozat, amelynek alapján rendszeres találkozókra kerül sor. Az unió két képvisellel rendelkezik, Szaúd-Arábiában és Abu-Dzabiban, és az unió a GCC legnagyobb kereskedelmi partnere.¹⁰² Az Öböl Menti Együttműködési Tanács belső fejleményei, legutóbb a Szaúd-Arábia/Egyesült Arab Emírátságok és Katar közötti konfliktus, valamint a belső integrációs folyamat leállása a rendszeres és sokrétű találkozók ellenére gyakorlatilag a további intézményesülés akadályát képezik. Emellett a társadalmi kérdésekben nagyon komoly nézeteltérések figyelhetők meg az unió és a GCC között, különösen, ami a nők és a több millióra tehető vendégmunkások helyzetét jelenti.

A térség két másik, kisebb jelentőségű regionális szerveződésével, az Arab Maghreb Unióval, illetve az Arab Együttműködési Tanáccsal az uniónak gyakorlatilag nincs intézményesített kapcsolata.

Arab Maghreb Unió (Arab Maghreb Union – AMU)¹⁰³

A szervezet 1989-ben jött létre (Marokkó, Mauritánia, Algéria, Tunézia és Líbia alapításával). A cél az „átfogó arab egység létrehozása” volt, a többi arab ország fokozatos csatlakozására építve. A belső politikai ellentétek miatt azonban a szervezet csak jelképesen működik.

⁹⁷ League of Arab States (LAS), *i. m.*

⁹⁸ Szaúd-Arábia, Kuvait, Omán, Bahrein, Egyesült Arab Emírségek és Katar.

⁹⁹ 1979-ben a Szovjetunió megszállta Afganisztánt, Iránban győzött az iszlám forradalom, Irak megtámadta Iránt stb.

¹⁰⁰ Valentina KOSTANIDOVA: What is the Status of the EU-GCC Relationship?, [online], 2013, 15. o. Forrás: Files.ethz.ch [2017. 07. 30.].

¹⁰¹ JONGBERG-FAYOS: *i. m.*

¹⁰² League of Arab States (LAS), *i. m.*

¹⁰³ Wafa Ben HASSINE: Arab Maghreb Union: Overcoming Competition in Favor of Cooperation (Part I), [online], 2015. 09. 14. Forrás: Jadaliyya.com [2017. 07. 30.].

Arab Együttműködési Tanács (Arab Co-operation Council – ACC)

Az ACC szintén 1989-ben alakult meg Egyiptom, Irak, Jordánia és Észak-Jemen részvételével. Az együttműködés a gazdasági integrációra fókuszált, fokozatosan a gyakorlati lépések szintjén. Az együttműködés minden arab állam számára nyitva áll.

Összegzés, kitekintés

Európának, illetve a bővülő Európai Uniónak intenzívebb gazdasági kapcsolatai voltak a közel-keleti térséggel az Egyesült Államokhoz képest, és a stratégiai nyersanyagoknak tekinthető kőolaj és földgáz esetében nagyobb mértékben rá volt utalva a térségből származó behozatalra. Így a térségben való befolyása növekedésével egy időben növekedett a sebezhetősége is az energiahordozók tekintetében.

Közismert, hogy a nagyobb hatalmak közötti geopolitikai feszültségek és versengések bizonyos fokú politikai hatalmat és manőverezési lehetőséget adnak az olajexportáló országok számára. A Közel-Kelet politikájának egyik jellegzetes tulajdonsága, ahogyan „a helyi államok folyamatosan manipulálják a nagyobb külső versengő érdekeit annak érdekében, hogy biztosítsák saját függetlenségüket és cselekvési szabadságukat”.¹⁰⁴ A követelt feltételeket általában meg is kapják, továbbá erősen ellen tudnak állni a külsőleg támogatott kiterjedt gazdasági és politikai reformok bevezetésének, mondván „az energiabiztonság a rezsim stabilitásán nyugszik”.¹⁰⁵ A stabilitásnak ez a formája ugyanakkor megerősíti a hosszú távon való instabilitást. A 2011-ben „kitört” „arab tavasz” pontosan ezt példázza, sőt megerősíti, hogy a gazdasági és a politikai változásokat nem lehet a végtelenségig halogatni.

A közel-keleti biztonsági komplexumban, valamint a térség meghatározó konfliktusában a biztonsági kihívások kezelése átfogó megközelítést igényel. Ebben a NATO mint katonai védelmi szövetség nélkülözhetetlen, de nem elégséges szerepet játszik. Az Európai Unió biztonságpolitikai dimenziója, a közös biztonság- és védelempolitika erőforrásbeli hiányosságai és politikai kihívásai ellenére széles körű kormányzati-gazdasági-rendészeti-katonai eszköztára révén sok esetben alkalmasabb keretet nyújt a válságkezelésre vagy a hagyományos biztonsági konfliktusok megközelítésére.¹⁰⁶

Az aktuális világgazdasági folyamatok Kelet-Ázsia dominanciáját mutatják, Európa pedig a Mediterráneum/Közel-Kelet nélkül menthetetlenül leszakadhat. A kíméletlen versenyben a déli és keleti part önmagában mindörökké gazdasági periféria maradhat. Az egymásra utaltság tehát közös érdek. Közös a múlt és úgy tűnik, közös a jövő is: a Mediterráneum/Közel-Kelet partjainak történelmi és földrajzi okokból is muszáj közelednie egymáshoz.

Jelenleg az Európai Unió a térségre vonatkozó euro-mediterrán, Európa–Közel-Kelet relációban a kapcsolatok intézményesítése ellenére sem tudja az európai kontinens biztonságát szavatolni, ezért a változtatáshoz négy fontos feladatot kell szem előtt tartania.

¹⁰⁴ Roland DANNREUTHER: *Nemzetközi biztonság*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016, 207. o.

¹⁰⁵ Jól illusztrálja ezt a fajta energiaügyi pragmatizmust az európaiak hallgatóságos beleegyezése például az algériai katonai rendszer létebe, az 1991-es demokratikus választások felfüggesztésébe vagy az emberi jogi visszaélésekbe is. Uo.

¹⁰⁶ VARGA: *i. m.*, 232.

Az első egy olyan terület, ahol Európa (még) mindig „vergődik”, azaz a biztonsági fenyegetésekre való reakciói mikéntje. Indokolt ugyanis a feltételezés, hogy a dzsihadista terrorizmus Európában tovább erősödik, mivel az Iszlám Állam az Egyesült Királyságot, Franciaországot és különösen Németországot jelölte ki európai célpontként.¹⁰⁷ A második az EU biztonsági gyengesége, vagyis a legtöbb európai állam elégtelen védelmi kiadásainak krónikus problémája (kivéve néhány NATO-tagot), illetve a valódi, „gyakorolt” katonai képességek hiánya. Az a (NATO-) követelmény, hogy a védelmi kiadásokat a GDP 2%-át kitevő, a szövetségesek egyetértésével elérni kívánt célkitűzésre növeljék, nem pusztán politikai retorika kérdése. Az európai kormányok számára ezért sürgető feladat a hadseregeik felkészítése (speciális, nem csak katonai feladatokra). A Közel-Keletről és Észak-Afrikából érkező bevándorlók folyamatos beáramlása megnövelte a kontinens elleni támadások kockázatát.¹⁰⁸ A harmadik szempont, amit figyelembe kell venni, az a migrációs probléma, amelyet az európai kormányoknak még hatékonyabban kell kezelniük, mind a politika, mind a végrehajtás szintjén. Egyetlen más biztonságot érintő tényező sem rontotta annyira az európai konszenzust például éppen 2016-ban, mint a Közel-Keletről és Észak-Afrikából érkező tömeges migráció. Végül az európai „vezetést” is érintő, a választások idején felerősödő belpolitikai válság okozta feszültség növekedése (ez a hagyományos elitek, másrészt a nacionalista és populista stb. pártok közötti elmélyülő szakadékat jelenti).¹⁰⁹

A négy feladat Európa-szerte „elégge közös” ahhoz, hogy megalapozzák a kormányzati és a társadalmi támogatottságot. Az „éber várakozás” folytatódik tehát,¹¹⁰ de haladás is van már, ugyanis 2017. április 5-én a Szíria-konferencia összehívásával Federica Mogherini főképviseelő arra törekedett, hogy a diplomáciát és az Európai Uniót visszahelyezze a „térképre”.¹¹¹

Az Európai Unió Közel-Kelet/Mediterráneummal kapcsolatos politikája számára a négy biztonsági kihívás kijelöli a jövőbeli feladatokat, amelyek a két tanulmány (I. és II.) régiót érintő végkövetkeztetései is egyben. Eszerint az EU már nem korlátozhatja magát regionális politikai eddigi végrehajtási módjára, az európai hagyományos párbeszéd és konszenzus szellemében. Ez a tipikus EU-módszertan – a saját belső eljárása és döntéseinek másolatai – nem feltétlenül alkalmas olyan helyzetekre, ahol a jogállamiság csak „távoli megfontolás” kérdése. Így elsősorban az Európai Unió katonai képességeit kell megerősíteni. Kezdetnek jó, hogy az Európai Határ- és Tengerhajózási Ügynökség határvédelmi kapacitásának megerősítése 2016 októberében már megtörtént. Másodsorban törekedni kell a kiváltó okok kezelésére a fejlesztési és a humanitárius segítségnyújtás révén. Partnerségi együttműködés szükséges harmadik országokkal a migráció származási útvonalainak kezelésére. Harmadrészt széles körű együttműködési program elindítása szükséges az ember-

¹⁰⁷ Carnegie Europe: A kormányok jelenlegi hírszerző szolgálatokra, a rendőrségre és a belügyminisztériumokra támaszkodva nem fogja kielégíteni a problémát. További részletek lásd Andrew A. MICHTA: Watchful Waiting on European Security, [online], 2017. 01. 06. Forrás: Carnegieurope.eu [2017. 07. 30.].

¹⁰⁸ További részletek: uo.

¹⁰⁹ Az idej kulcsfontosságú választások Hollandiában, Franciaországban már mutatták e jeleket. A politikai paletta szét-töredezettsége nőtt/nő, a bevándorlási politikákkal szembeni ellenállás a polgárok részéről is akár a rendelkezésre álló kompromisszumos területet csökkenti.

¹¹⁰ MICHTA: *i. m.*

¹¹¹ Ezen elgondolás részletei már az új, 2016-os Globális stratégiában is megjelennek, részletekért lásd REMEK: *Az EU és a Közel-Kelet... i. m.*

kereskedelemben érintett nemzetközi hálózatokkal szemben. Ez magában foglalja a származási és tranzitországokkal való együttműködést és vele párhuzamosan a kidolgozásra váró új menekültügyi és migrációs politikát. Támogatni kell olyan kezdeményezéseket, amelyek a békeszerződés és a politikai rendezés felé terelik a szíriai (és líbiai) jövőbeli tárgyalásokat. S végül részt kell venni a Törökországgal folytatott politikai párbeszédben.¹¹²

Ezek uniós olvasatára pedig remek összefoglalást adnak Emmanule Macron francia elnök szavai, miszerint: „...meg kell erősíteni az Európai Unió védelmi dimenzióját, határozott előrelépésre van szükség a közös védelmi alap és az állandó együttműködési struktúrák terén. Védelmes Európára van szükség, és ehhez pedig kulcsfontosságú célterületek a terrorellenes küzdelem, a migráció és a védelmi terület.”¹¹³

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arms Control and Regional Security in the Middle East (ACRS), [online], 2011. 10. 26. Forrás: Nti.org [2017. 07. 21.]
- Az Európai Unió közvetítene az Öböl menti válságban, [online], 2017. 07. 20. Forrás: Euronews.com [2017. 07. 30.]
- Az Európai Unió története, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2017. 07. 24.]
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014
- BOONE, Peter – GAZDAR, Haris – HUSSAIN, Athar: *Sanctions Against Iraq. Costs of Failure*, [online], 1997. 11. [2017. 07. 30.]
- BORGER, Julian: Iran nuclear deal: world powers reach historic agreement to lift sanctions, [online], 2017. 07. 14. Forrás: TheGuardian.com [2017. 07. 22.]
- Brexit dominates yet another EU summit, [online], 2017. 06. 22. Forrás: Euronews.com [2017. 07. 30.]
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole: *Regions and Powers, The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – WILDE, Jaap de: *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, 1998
- Civic Freedom Monitor: League of Arab States, [online], 2017. 03. 29. Forrás: Icnl.org [2017. 07. 22.]
- Council conclusions on the EU Regional Strategy for Syria and Iraq as well as the ISIL/Da'esh threat, [online], 2015. 03. 16. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.]
- DANNREUTHER, Roland: *Nemzetközi biztonság*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016
- DOSENRODE, Søren – STUBKJÆR, Anders: *The European and the Middle East*, Sheffield Academic Press, 2002
- EUBAM Rafah European Union Border Assistance Mission in Rafah Extended, [online], 2017. Forrás: Eubam-rafah.eu [2017. 07. 31.]
- Európai Unió – Európai Bizottság: Európai Szomszédságpolitika, [online], 2018. Forrás: Ec.europa.eu [2016. 12. 23.]
- European Security Strategy – A Secure Europe in a Better World, [online], 2003. 12. 12. Forrás: Consilium.europa.eu [2017. 07. 22.]
- Europe's Role in the Palestinian-Israeli Conflict, [online], 2008. 03. Forrás: Europe.unc [2017. 07. 31.]
- GÁLIK Zoltán – MATURA Tamás – N. RÓZSA Erzsébet – PÉCZELI Anna – PÓTI László – SZALAI Máté: Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában, [online], *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 82–110. o. [2017. 07. 31.]
- GAZDAG Ferenc: *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003

¹¹² Az előzmények, illetve további részletekért lásd Marc PIERINI: The EU and the Mediterranean Area: Dealing With Conflicts, Tensions, and Resets, [online], 2017. 07. 19. Forrás: Carnegieeuropa.com [2017. 07. 30.]

¹¹³ Brexit dominates yet another EU summit, [online], 2017. 06. 22. Forrás: Euronews.com [2017. 07. 30.]

- GAZDAG Ferenc: Mérlegen a 2011-es magyar EU-elnökség, *Nemzet és Biztonság*, 4. évf., 2011/10, 72–85. o.
- GAZDAG Ferenc – TÁLAS Péter: A biztonságot veszélyeztető tényezőkről I., [online], *Nemzet és Biztonság*, 1. évf., 2008/4, 3–12. o. [2017. 07. 31.]
- GAZDIK Gyula: Az EU és a NATO szerepvállalása a Mediterráneumban, [online], *Nemzet és Biztonság*, 3. évf., 2010/7, 15–28. o. [2017. 07. 31.]
- GOLDSCHMIDT Jr., Arthur: *A Közel-Kelet rövid története*, Maecenas Könyvek, Budapest, 2007
- HASSINE, Wafa Ben: Arab Maghreb Union: Overcoming Competition in Favor of Cooperation (Part I), [online], 2015. 09. 14. Forrás: Jadaliyya.com [2017. 07. 30.]
- HETTYEY András: *Németország Közel-Kelet politikája érdekek és értékek útvesztőjében*, kézirat
- HORVÁTH Jenő: Mediterrán Unió – álom és valóság, [online], 2008. Forrás: Grotius.hu [2016. 12. 28.]
- Iraq and the EU, [online], 2016. 05. 10. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.]
- J. NAGY László: Az európai integráció politikai története, [online], Szeged, 2005 [2017. 07. 10.]
- JONGBERG, Kirsten – FAYOS, Fernando Garcés de los: Az Öböl-menti országok, Irán, Irak és Jemen, [online], 2017. 09. Forrás: Europarl.europa.hu [2017. 07. 22.]
- KENGYEL Ákos: Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és világgazdasági pozíciói, [online], 2012. Forrás: Unipub.lib.uni-corvinus.hu [2017. 01. 30.]
- KISSINGER, Henry: *Világrend*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016
- KOSTANIDOVA, Valentina: What is the Status of the EU-GCC Relationship?, [online], 2013. Forrás: Files.ethz.ch [2017. 07. 30.]
- Közös jövőkép, közös fellépés: Erősebb Európa, Globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozóan, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2016. 12. 31.]
- LÁZÁR Gergely: Franciaország geopolitikai törekvései a posztbipoláris korban, [online], 2017. Forrás: Kki.hu [2017. 07. 21.]
- League of Arab States (LAS), [online], 2016. 08. 08. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 07. 31.]
- List of GCC countries, Gulf countries, [online], 2017. Forrás: Dubaifaqs.com [2017. 07. 05.]
- Local EU statement on the referendum announced by the President of the Kurdistan Region of Iraq, [online], 2017. 07. 25. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 08. 08.]
- MALEK, Caline: Europe could play vital role in Qatar crisis, analysts say European countries, which have a history of cooperation despite differences, could offer advice to the GCC, [online], 2017. 07. 18. Forrás: TheNational.ae [2017. 07. 30.]
- MICHTA, Andrew A.: Watchful Waiting on European Security, [online], 2017. 01. 06. Forrás: Carnegieeuropa.eu [2017. 07. 30.]
- Middle East Peace process, [online], 2017. Forrás: Eeas.europa.eu [2017. 07. 31.]
- MIX, Derek E.: The European Union: Foreign and Security policy, [online], 2013. 04. 08. Forrás: Fas.org [2017. 07. 21.]
- MOLNÁR Anna: Az Európai Unió Mediterrán-politikája. In: TÜRKE András – BESENYŐ János – WAGNER Péter (szerk.): *Magyarország és a CSDP*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016
- MOLNÁR Anna: Az unió külügyi és biztonságpolitikai képviselője, HR/VP 3.0 (?), [online], *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/5, 3–15. o. [2017. 07. 31.]
- NAGY Milada: Az Európai Unió eszközzrendszere és alkalmazása az euro-mediterrán partnerségben, [online], 2015. Forrás: Uni-nke.hu [2016. 12. 28.]
- N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz – a Közel-Kelet átalakulása*, Osiris Kiadó, Budapest, 2015
- N. RÓZSA Erzsébet: Demográfia, migráció, urbanizáció – a globalizáció „politikamentes” folyamatai. Az arab társadalom az „arab tavasz” előestéjén, [online], 2012. Forrás: Kki.hu [2017. 07. 30.]
- N. RÓZSA Erzsébet: Muszlim kisebbségek Közép-Európában, avagy Közép-Európa különlegessége. In: ROSTOVÁNYI Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*, Aula Kiadó, Budapest, 2010, 405–446. o.
- N. RÓZSA Erzsébet – HÁDA Béla (szerk.): *Regionális tanulmányok*, NKE, Budapest, 2016
- Országgyűlési általános vita, [online], 2016. 02. 16. Forrás: Parldata.eu [2017. 07. 31.]
- NYCHYK, Alina: The fight between ISIS and EU: who is winning right now?, [online], 2016. 07. 07. Forrás: Newsletter.europa.eu [2017. 07. 31.]

- PARAGI Beáta: A békefolyamat sokkal fontosabb volt. A nemzetközi segélyezés összefüggései az izraeli–palesztin konfliktusban (1993–2000–2005), PhD-értekezés, [online], 2008. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2017. 07. 21.]
- PARAGI Beáta: Az Európai Unió „közös” eszköz- és szereprendszere a közel-keleti konfliktusban, [online], 2006. Forrás: Kki.gov.hu [2016. 12. 23.]
- Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Iraq, of the other part, [online], 2012. 07. 31. Forrás: Eur-lex.europa.eu [2017. 07. 30.]
- PIERINI, Marc: The EU and the Mediterranean Area: Dealing With Conflicts, Tensions, and Resets, [online], 2017. 07. 19. Forrás: Carnegieeuropa.com [2017. 07. 30.]
- PLATZER, Christian: Az EU biztonsági stratégiája és Észak-Afrika, [online], *Nemzet és Biztonság*, 4. évf., 2011/10, 14–23. o. [2017. 07. 31.]
- REMEK Éva: Az Európai Unió és a Közel-Kelet I., *Nemzet és Biztonság*, 10. évf., 2017/5.
- REMEK Éva: The European Union and The „Arab Spring” – What Has Changed One Year After?, [online], *Tradecraft Review*, 2012/2, 27–37. o. [2017. 07. 31.]
- SEEBERG, Peter: Analysing security subcomplexes in a changing Middle East – the role of non-Arab state actors and non-state actors, [online], 2016. 11. 29. Forrás: Palgrave-journals.com [2016. 12. 30.]
- SMITH, Craig S.: Chirac Upsets East Europe by Telling It to ‚Shut Up’ on Iraq, *The New York Times*, 2003. 02. 18. [2017. 07. 31.]
- SZALAI Máté: Az Öböl menti politikai rendszerek legfontosabb jellemzői és kihívásai a 21. században, [online], 2013. Forrás: Kki.gov.hu [2017. 06. 30.]
- SZÚCS Anita: „Szabadság, testvériség egyenlőség” és a rasszizmus: muszlimok Franciaországban. In: ROSTOVÁNYI Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*, Aula Kiadó, Budapest 2010, 217–292. o.
- The EU Global Strategy, [online], 2017. Forrás: Europa.eu [2017. 07. 10.]
- The First Treaties, [online], 2017. Forrás: Europarl.europa.eu [2017. 07. 10.]
- TOCCI, Nathalie: The EU, the Middle east Quartet and (in)effective multilateralism, [online], 2011. 06. Forrás: Europa.ed.ac.uk [2017. 06. 30.]
- TRENDS. Research & Advisory, [online], 2017. Forrás: Trendsinstitution.org [2017. 07. 30.]
- VARGA Gergely Dezső: Az Egyesült Államok tágabb közel-keleti stratégiája és a transzatlanti kapcsolat a 2001. szeptember 11-ét követő évtizedben, [online], PhD-értekezés, 2013. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2017. 07. 30.]
- WHITNEY, Craig R.: War in the Gulf: Europe; Gulf Fighting Shatters Europeans’ Fragile Unity, [online], 1991. 01. 21. Forrás: Nytimes.com [2017. 08. 04.]